

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор Державної установи
«Інститут всесвітньої історії
НАН України»
член-кореспондент НАН України,
доктор історичних наук, професор

А.І. Кудряченко

« 15 » 2025 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ГЕНОЦИДИ ТА ДЕПОРТАЦІЇ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ
ТА ЇХ ВІДЛУННЯ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ
ПРОСТОРІ

галузь знань: 03 Гуманітарні науки
спеціальність: 032 (В9) Історія та археологія
освітній рівень: третій (доктор філософії)
освітньо-наукова програма: Історія
вид дисципліни: обов'язкова

Форма навчання	денна
Навчальний рік	2025/2026
Кількість кредитів ЄКТС	3
Мова викладання, навчання та оцінювання	українська
Форма заключного контролю	залік

Ухвалено Вченою радою
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»
(протокол № 3 від 15.05 2025 р.)

Київ — 2025

Розробники програми:

КУДРЯЧЕНКО Андрій Іванович – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України

СОЛОШЕНКО Вікторія Віталіївна – кандидат історичних наук, доцент

ЧЕКАЛЕНКО Людмила Дмитрівна - доктор політичних наук, професор, дипломат

Розробники програми:

КУДРЯЧЕНКО Андрій Іванович – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України

СОЛОШЕНКО Вікторія Віталіївна – кандидат історичних наук, доцент

ЧЕКАЛЕНКО Людмила Дмитрівна - доктор політичних наук, професор, дипломат

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Розподіл годин за навчальним планом	
	Денна форма навчання	Заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Рік підготовки	
Загальна кількість годин – 90	1	-
Кількість модулів – 1	Семестр:	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 3 самостійної роботи студента – 4	2	-
	Лекції (год.)	
	14	-
	Практичні (год.)	
		-
Вид підсумкового контролю: залік	Самостійна робота (год.)	
		-
Форма підсумкового контролю: усна		

Мета та завдання навчальної дисципліни

Предметом навчальної дисципліни «Геноциди та депортації радянської доби та їх відлуння на пострадянському просторі» є історія пам'яті людських трагедій і людських злочинів, причини їх появи, процеси формування й реалізації, а також відбиття на подальшій долі пострадянських народів.

Українське суспільство, що прямує до цивілізованого європейського простору, має бути обізнане, що Голокост і Геноцид – це інституційно організовані державою, систематичні знищення – жорстоке вбивство близько 6 мільйонів євреїв і понад 10 мільйонів українців. Масштабність злочинів та неможливість їх пояснення людськими мірками входять у дисонанс із гуманітарними нормами світосприйняття, видаються неосяжною для розуму трагедією.

Аби досягнути реальність всіх геноцидів радянської доби, необхідно опанувати історією цих ганебних явищ, відповісти на запитання: чому це стало можливим і як протистояти подібним проявам у майбутньому.

Відповідь на ці та інші запитання вимагає аналітичного розгляду ставлення різних суспільств і народів одне до одного, до трактування поняття толерантності і розуміння біблійних цінностей. Важливою складовою цієї проблеми є простеження існування цих явищ і в наші дні, які пустили корені в історію людства ХХІ століття.

Для розуміння глибинних причин геноцидів важливо опанувати джерелами, що розкривають прецеденти та аналізують процес виникнення антигуманної налаштованості людей різних національностей, характеризують їх наслідки, відстежують їх виявлення та досліджують системи реалізації.

Навчальна дисципліна «Геноциди та депортації радянської доби та їх відлуння на пострадянському просторі» є складовою циклу професійної підготовки фахівців третього (докторського) освітнього рівня і безпосередньо пов'язана з дисциплінами «Соціально-політична історія країн Східної Європи у ХХ ст.», «Сучасна історія країн Південно-Східної і Центральної Європи», «Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки», «Новітня історія України», «Історія міжнародних відносин», «Соціально-політичні студії» тощо. Вона також є додатковою для вивчення нормативного курсу «Новітня історія країн Південно-Східної і Центральної Європи» та інших вибіркових дисциплін освітньої програми «Всесвітня історія».

Метою викладання навчальної дисципліни є виявлення суспільно-політичних передумов виникнення і реалізації геноцидів, з'ясування кардинальних причин їх дієвості, розкриття відлуння їх злочинних наслідків в пострадянську добу. Цьому сприятиме опанування знаннями багатомірної історії людства, інформацією про міжнаціональні відносини та важливі складові етнічної історії спільнот; опанування історією злочинів проти людства і людяності у вимірі всесвітньої історії та, зокрема, історії України; формування історичного мислення слухачів, що сприятиме

ширшому розумінню глобального процесу розвитку в його багатогранності і суперечності; практичне застосування знань і набутих умінь; формування патріотичних засад самосвідомості; розуміння уроків історії в умовах нестабільного сьогодення; до того ж прищеплення слухачам загальнолюдських цінностей, серед яких першими є толерантність, гуманізм і демократія.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Геноциди та депортації радянської доби та їх відлуння на пострадянському просторі» є:

- розширення й поглиблення у слухачів знань з історії геноцидів;
- вміння визначати основні етапи впровадження геноцидів в радянську добу;
- опанування змістом дисципліни;
- розкриття причин зародження, формування та реалізації політики геноциду радянської доби;
- відродження та збереження історичної пам'яті українського народу;
- вироблення бачення проявів геноциду сучасності;
- відновлення традицій провідних історичних шкіл у дослідженні геноциду.

Очікувані результати навчання

У результаті вивчення навчальної дисципліни слухач повинен знати:

- зміст і завдання курсу, його значення для вивчення історії;
- історичну закономірність виникнення геноцидів і схеми протистояння цим ганебним явищам;
- глосарій навчальної дисципліни.

Зазначені складові включають: причинно-наслідкові зв'язки історичних подій і явищ; історію виникнення та етапи реалізації політики геноцидів; вплив політики КПРС на «соціалістичні» режими радянського табору; прояви політики геноциду в діяльності націоналістичних диктатур сучасності.

вміти:

- визначати зміст і завдання курсу;
- користуватися термінологією дисципліни;
- вести самостійні дослідження в межах дисципліни;
- характеризувати прояви геноцидів;
- визначати основні наслідки їх спадковості;
- формувати власну позицію щодо історичних фактів та подій;
- аналізувати історичні першоджерела;
- порівнювати історіографічні підходи різних історичних шкіл;
- аналізувати історичні процеси, події, факти;
- брати участь у дискусіях;
- формувати сучасну історико-політичну культуру та свою громадську позицію.

комунікувати:

комунікація полягає у: використанні набутих знань під час наукових дискусій з питань історії окремих політичних режимів та їх особливостей; дотриманні етичних принципів ведення дискусій та оприлюднення результатів наукової праці.

автономність та відповідальність містять: виконання індивідуальних науково-дослідних завдань з відповідної проблематики, аналіз значущих світоглядних проблем, прийняття рішень на основі сформованих ціннісних орієнтирів.

Організація оцінювання

Контроль знань слухача здійснюється за модульно-рейтинговою системою. Загальну кількість балів формують семестрові бали, отримані з усіх тем (бали, отримані за письмові роботи (у формі тестування); бали, отримані за виконання індивідуальних завдань; бали, отримані за самостійну роботу (підготовка презентацій, доповідей), бали за залік.

Результат навчання: 1. знати; 2. вміти; 3. комунікація; 4. автономність та відповідальність		Форми (та/або методи і технології) викладання і навчання	Методи оцінювання та пороговий критерій оцінювання (за необхідності)	Відсоток у підсумковій оцінці з дисципліни
Код	Результат навчання			
1.1	<i>Знати</i> сутність політики геноцидів, їх причини, походження, реалізацію.	<i>Лекції, самостійна робота</i>	<i>Контрольна робота</i>	20%
1.2	<i>Знати</i> теоретичне обґрунтування, бути обізнаними з витоками і засадами впровадження цих ганебних явищ в практику	<i>Лекції, самостійна робота</i>	<i>Тест</i>	10%
2.1	<i>Вміти</i> характеризувати і оцінювати основні події, процеси і тенденції політики геноцидів в СРСР і пострадянський період	<i>Семінари, самостійна робота</i>	<i>Усне опитування (доповіді, коментарі, обговорення)</i>	20%
2.2.	<i>Вміти</i> знаходити й аналізувати відповідні історичні джерела і наукову літературу, присвячену дослідженню цієї тематиці, визначати об'єктивну інформацію, спираючись на дослідження провідних учених	<i>Семінари, самостійна робота</i>	<i>Усне опитування (доповіді, коментарі, обговорення, колоквиум)</i>	15%
3.1	<i>Вміти</i> чітко, логічно, структуровано і аргументовано викладати інформацію з проблематики курсу та аналізувати її усно і письмово	<i>Самостійна робота</i>	<i>Виступ, презентація, відповіді на запитання</i>	20%
3.2	На основі вивченого матеріалу підготувати реферат	<i>Самостійна робота</i>	<i>Реферат</i>	15%

**Співвідношення результатів навчання дисципліни з
програмними результатами навчання**

Результати навчання дисципліни (код) Програмні результати навчання (назва)	1.1	1.2.	2.1	2.2.	3.1
ПРН 1. Знати найважливіші факти, події і процеси політики геноциду .	+	+	+	+	
ПРН 2. Розуміти контекст і причини відповідних історичних подій та використовувати ці знання у професійній діяльності.	+	+	+	+	+
ПРН 4. Володіти понятійно-категоріальним апаратом історичної науки, професійно оперувати науковими термінами, прийнятими у фаховому середовищі.	+	+	+	+	+
ПРН 5. Вміти працювати з письмовими, речовими, етнографічними, усними, архівними та іншими історичними джерелами, з акцентом на європознавчих, американознавчих і сходознавчих джерелах			+	+	+
ПРН 11. Здійснювати аналіз ситуацій з урахуванням історичного контексту та/або історичних передумов.			+	+	+
ПРН 13. Розуміти загальні та специфічні риси історичного розвитку різних регіонів Європи, Америки, Азії, Африки та світу в цілому, фактори, що зумовлюють різноманіття культур та національних спільнот, а також взаємозв'язки і взаємовпливи народів і держав продовж історії, ефективно співпрацювати з носіями різних історичних та культурних цінностей.			+	+	+

Схема формування оцінки

Форми оцінювання:

Семестрове оцінювання:

Оцінювання роботи під час лекційних занять : блиць-опитування – 24 бали/14 балів*

Оцінювання роботи під час тестування – 24 бали/14 балів

Контрольна робота – 12 балів/8 бали

* максимальний бал / пороговий бал для отримання позитивної оцінки з відповідної форми контролю.

Підсумкове оцінювання:

Форма оцінювання – ЗАЛК

Максимальна кількість балів, які може отримати студент – 40.

Оцінюються такі результати навчання:

- знання історичних фактів,
- розуміння процесів і тенденцій появи і розвитку геноциду;
- вміння з'ясувати причини і простежити хід подій і процесів, визначити їхні рушійні сили, встановити причинно-наслідкові зв'язки між конкретними подіями, оцінити наслідки ганебного явища.

Мінімальний пороговий рівень залікової оцінки, за якої залік вважається складеним – 24 бали.

Необхідна умова допуску до заліку: слухач не допускається до заліку, якщо під час семестру набрав менше ніж 20 балів (критично-розрахунковий мінімум). Рекомендований мінімум допуску - 36 балів (14+14+8=36).

Організація оцінювання:

Контроль знань здійснюється за модульно-рейтинговою системою. Загальну кількість балів формують семестрові бали, отримані з усіх тем – бали, отримані під час семінарів (усні опитування); за виконання рефератів / академічних есе; за виконання тестових завдань, та бали, отримані під час складання підсумкового контролю за виконання запропонованих завдань.

Продовж семестру оцінюється робота слухача: доповідь, коментарі, доповнення, участь у дискусії. Критеріями оцінювання відповіді під час семінару є:

зміст виступу, повнота розкриття питання	1 бал
структура, логіка викладення матеріалу	1 бал
використання джерел	1 бал
Реферат подається викладачеві на останньому занятті	
Критеріями оцінки самостійної роботи є:	
глибоке розкриття проблеми, відображена власна позиція	20 балів;
тема розкрита неповно	15 балів;
реферат суто компілятивного рівня	1 бал.

У випадку відсутності слухача з поважних причин відпрацювання та перездача робіт здійснюються у відповідності до «Положення про порядок оцінювання знань слухачів при кредитно-модульній системі організації навчального процесу» від 1 жовтня 2010 року.

Рекомендований мінімум для допуску до заліку – 36 балів

Шкала відповідності оцінок

Зараховано	60-100
Не зараховано	0-59

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тематичний план лекцій і самостійної роботи

Вступ.

Тема 1. Предмет та завдання курсу

Предмет, мета, завдання, хронологічні та географічні межі курсу. Актуальність і ступінь наукової розробки тематики. Аналіз джерел і літератури. Історіографія історії радянського періоду. Основні напрями та методологія досліджень з історії геноциду. Термінологічно-понятійний апарат. Структура навчального курсу та його зв'язок з іншими дисциплінами. Методичні поради щодо питань, винесених на самостійне опрацювання.

Тема 2. Національний розвиток народів СРСР, етнічні питання в радянських республіках.

Національний розвиток та пробудження національної самосвідомості народів царської Росії наприкінці XIX – початку XX ст. Становище національних меншин. Релігійні, економічні, соціально-психологічні передумови антисемітизму. Націоналізм. Шовінізм. Расова теорія. Передумови формування антисемітизму і націоналізму. «Справа Дрейфуса». Зародження сіонізму.

Тема 3. Національна політика царської і більшовицької Росії початку XX ст.

Національна політика царизму та соціально-економічне становище народів у Російській імперії, зокрема на українських теренах. Антиєврейські погроми та їх передумови. «Справа Бейліса». Геноцид вірменського народу 1915 р. Передумови участі національних меншин у революційному русі Росії. Євреї у радянській Росії. Доля народів України під час Голодомору 1932–1933 рр. «Національний вимір» масових репресій в СРСР у 1930-х рр.

Тема 4. Фашизм і нацизм. Національна політика Німеччини.

Витоки фашизму й нацизму, їх сутність. Особливості фашистської ідеології і політики в Італії, Іспанії, Німеччині. Нацистська расова теорія. Антисемітизм як складова нацистської ідеології. Прихід нацистів до влади в Німеччині. Етапи нацистської антиєврейської політики у 1933–1939 рр. Становище євреїв у країнах – союзницях нацистської Німеччини. Становище євреїв у країнах західної демократії.

Тема 5. Початок Другої світової війни. Національне питання в СРСР і Європі у 1939–1941 рр.

Напад Німеччини на Польщу. Антиєврейська і антислов'янська політика в окупованій нацистами Польщі. Особливості радянської національної політики: депортація національних меншин - німців, вірмен, поляків, гагаузів, кримських татар та ін. у віддалені райони СРСР. Посилення радикального націоналізму.

Тема 6. Вирішення національного питання в тоталітарних державах

Нацистський геноцид щодо євреїв у Європі. Організація знищення євреїв Європи. Гетто. Концтабори. Табори смерті (центри знищення). Діти в гетто й таборах. Подвиг Януша Корчака. Голокост у країнах – союзницях Німеччини.

Ставлення США, Великої Британії, СРСР до нацистського геноциду.

Голокост і геноцид на території України. Трагедія Бабиного Яру. Знищення єврейського населення в Україні. Геноцид ромського (циганського) населення та інших жертв нацизму.

Тема 7. Міжнародні відносини під час Другої світової війни на території України. Опір нацистському геноциду.

Українці та євреї. Праведники народів світу. Нацистська антисемітська пропаганда в Україні: розпалювання міжнародної ворожнечі, залякування населення. Український визвольний рух, ОУН, УПА і

«єврейське питання». Рятівники євреїв («Праведники народів світу») в Україні. Внесок євреїв і українців СРСР у перемогу над ворогом. Діяльність Єврейського Антифашистського Комітету у роки війни. Участь у партизанському і підпільному русі на окупованій території України.

Тема 8. Тоталітарні режими, міжнаціональні конфлікти і революції в СРСР і таборі соціалізму в ХХ ст.

Тоталітаризм та «національне питання». Зростання радикально-націоналістичного руху в Європі. Політична боротьба та визвольний рух бездержавних народів. Міжнаціональні конфлікти, «етнічні чистки». Національні трагедії на теренах України. Передумови українсько-польського конфлікту; масові вбивства поляків та українців Галичини та Холмщини. Волинська трагедія. Знецінення людського життя в радянську добу, вплив радянських чинників на характер міжнаціональних конфліктів на території України.

Тема 9. Світ після Другої світової війни. Відродження Європи.

Нюрнберзький процес. Суд над нацистськими злочинцями – суд Історії. Проблема державотворення єврейського народу в контексті міжнародних проблем після закінчення Другої світової війни. Позиція західних держав, СРСР, ООН. Роль українських дипломатів у прийнятті рішень щодо утворення Держави Ізраїль. Утворення Держави Ізраїль та початок арабо-ізраїльської війни. Витоки близькосхідної проблеми. Україна після голодомору. Політика формування радянської людини – «будівельника комунізму». Антисемітські процеси. Антиузбецькі розслідування (бавовняна справа) тощо.

Тема 10. Розпад СРСР. Національна політика нових незалежних держав.

Філософське, релігійне, соціально-психологічне осмислення злочинів проти людства і людяності. Уроки історії. Проблеми геноциду, расизму й ксенофобії у сучасному світі. Близькосхідний конфлікт, Ізраїль та проблеми сучасного антисемітизму. Заперечення Голокосту. Вивчення історії геноциду. Осмислення голодомору. Геноциди в західній та українській історіографії.

Міжнаціональні відносини в незалежній Україні. Усвідомлення уроків геноцидів та міжнаціональних конфліктів для протидії всім формам ксенофобії в сучасній Україні, для міжнаціонального порозуміння в суспільстві та формування атмосфери толерантності.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ЛЕКЦІЙ

№ п/п	Номер і назва теми	Кількість годин Лекції / Самост. робота
Змістовий модуль 1		

1	Вступ. Тема 1. Предмет та завдання курсу. Глосарій дисципліни	2	7
2	Тема 2. Національний розвиток народів Росії: єврейське, польське, українське та інші питання	-	7
3	Тема 3. Національна політика царської і більшовицької Росії початку ХХ ст.	2	7
4	Тема 4. Фашизм і нацизм.	1	7
5	Тема 5. Початок Другої світової війни. «Національне питання» в СРСР і Європі у 1939 –1941 рр.	1	7
6	Тема 6. Вирішення національного питання в тоталітарних державах	2	7
7	Тема 7. Міжнаціональні відносини під час Другої світової війни на території України. Опір нацистському геноциду	1	7
8	Тема 8. Тоталітарні режими, міжнаціональні конфлікти і революції в СРСР і таборі соціалізму в ХХ ст.	1	7

1. Історіографія курсу.

9	Тема 9. Світ після війни. Відродження Європи	2	7
10	Тема 10. Розпад СРСР. Національна політика нових незалежних держав.	2	7
13	Реферат	-	10
15	Підсумкова контрольна робота	-	3-5 за відповідь на 1 питання
	ВСЬОГО	14	

ПИТАННЯ НА ЗАЛІК

2. Основні напрями і методологія досліджень геноцидів.
3. Релігійні, економічні, соціально-психологічні передумови формування антисемітизму, націоналізму і шовінізму.
4. Національна політика російського царизму та більшовизму, соціально-економічне становище народів імперії.
5. Антиєврейські погроми. «Справа Бейліса».
6. Національне питання в радянській Росії.
7. Політика українізації України.
8. Культура і освіта національних меншин в радянських республіках у 1920 – 1930х рр.
9. Витоки фашизму й нацизму.

10. Нацистська расова теорія.
11. Нацистська національна політика у 1933–1939 рр.
12. Антиєврейська політика в окупованій нацистами Польщі.
13. Нацистський геноцид слов'ян в роки Другої світової війни.
14. Ставлення США, Великої Британії, СРСР до нацистського геноциду
15. Голокост на території України. Трагедія Бабиного Яру.
16. Геноцид українців, ромського населення тощо.
17. Українці серед Праведників народів Світу.
18. Український визвольний рух. ОУН, УПА і національне питання
19. Участь євреїв у Русі Опору в Європі та у Червоній армії.
20. Тоталітаризм та «національне питання» на теренах Східної Європи.
21. Нюрнберзький процес.
22. Утворення Держави Ізраїль.
23. Політика державного антисемітизму в СРСР. Антиукраїнська політика.
24. Проблеми геноциду, расизму й ксенофобії у сучасному світі.
25. Заперечення Голокосту і Геноциду .
26. Прояви геноциду в нових незалежних державах
27. Відродження Європи після Другої світової війни.
28. Нова національна політика Німеччини.
29. Національна політика Європейського Союзу. Система Шенгену.
30. Національна політика незалежної України.

ОРІЄНТОВНА ТЕМАТИКА ПИСЬМОВИХ РОБІТ (РЕФЕРАТІВ, ЕСЕ)

1. Історіографія історії геноцидів.
2. Основні напрями і методологія досліджень геноцидів.
3. Релігійні, економічні, соціально-психологічні передумови формування політичного антисемітизму
4. Національна політика російського царизму та більшовизму
5. Шовінізм і націоналізм в СРСР.
6. Національне питання в радянській Росії.
7. Політика українізації України.
8. Культура і освіта національних меншин в радянських республіках у 1920 – 1930-х рр.
9. Витоки фашизму й нацизму.
10. Нацистська расова теорія.
11. Нацистська національна політика у 1933–1939 рр.
12. Антиєврейська політика в окупованій нацистами Польщі.
13. Нацистський геноцид слов'ян в роки Другої світової війни.
14. Ставлення США, Великої Британії, СРСР до нацистського геноциду

15. Голокост на території України. Трагедія Бабиного Яру.
16. Геноцид українців, ромського населення тощо.
17. Українці серед Праведників народів Світу.
18. Український визвольний рух. ОУН, УПА і національне питання
19. Участь євреїв у Русі Опору в Європі та у Червоній армії.
20. Тоталітаризм та «національне питання» на теренах Східної Європи.
21. Нюрнберзький процес.
22. Утворення Держави Ізраїль.
23. Політика державного антисемітизму в СРСР. Антиукраїнська політика.
24. Проблеми геноциду, расизму й ксенофобії у сучасному світі.
25. Прояви геноциду в нових незалежних державах
26. Відродження Європи після Другої світової війни.
27. Нова національна політика Німеччини.
28. Національна політика Європейського Союзу. Система Шенгену.
29. Національна політика незалежної України.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Документи

- ООН. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1948 р. як Резолюція Генеральної Асамблеї 260. Конвенція набрала чинності 12 січня 1951 р.
- ООН. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 №995_004. 10.12.1948.
- Європейська конвенція з прав людини. {Конвенцію ратифіковано Законом №475/97-ВР від 17.07.97}.- https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
- Конституція України // Відомості Верховної Ради України. 1996 р.
- Акт проголошення незалежної України. Прийнятий Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. // Голос України. 1991. №165.
- Декларація про державний суверенітет України. Прийнята Верховною Радою України 16 липня 1990 р. // Голос України. 1990. №127.
- Постанова Верховної Ради України «Основні напрями зовнішньої політики України.» від 2 липня 1993 р.// Відомості Верховної Ради України.14 вересня 1993 р
- Про засади внутрішньої і зовнішньої політики від 1 липня 2010 р. Закон

України: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2411-17>

- Постанова Верховної Ради України «Про визнання геноциду черкеського (адизького) народу, вчиненого Російською імперією» від 09 січня 2025 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4206-IX#Text>

Основна

1. Кудряченко А.І. Історичні етапи розселення німців на теренах України. Проблеми всесвітньої історії, 2020. №2. С.98-105.
2. Кудряченко А.І. Політика «подолання минулого» у Федеративній Республіці Німеччина. Теоретико-методологічні засади дослідження історичної пам'яті: збірник наукових праць/за заг. ред. д. і. н., проф., члена-кореспондента НАН України Кудряченка А. І. С. 56-75.
3. Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою / К. Беркгоф; авторизований переклад з англ. – К.: Критика, 2011.
4. Бердяев Н. Християнство и антисемитизм. Религиозная судьба еврейства / Н. Бердяев // Дружба народов. – 1989. – №10.
5. Гилберт М. Атлас по истории еврейского народа / М. Гилберт. – Иерусалим: Библиотека-Алия, 1993.
6. Джонсон П. Історія євреїв. К, Видавничий дім «Альтернативи», 2000.
7. Друга світова війна в історичній пам'яті України (За матеріалами Українського інституту національної пам'яті) / [Упорядники: Л. Герасименко, Р. Пилявець] – К. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2010.
8. Чекаленко Л.Д. Примусова міграція в СРСР як джерело формування української діаспори. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія : Історичні науки. Том 32 (71) №2, 2021. С.65-70.
http://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/2_2021/2_2021.=73
9. Чекаленко Л.Д. Історія пам'яті або пам'ять історії: методологія дослідження. Evropsky Politicky a Pravni Diskurz: 2019. № 5. С.182-186. Прага,

Чеська Республіка.

10. Чекаленко Л.Д. Історична пам'ять і політична воля. - Віче. Журнал Верховної Ради України. 2016, №14 <http://www.viche.info/journal/5265/>
11. Чекаленко Л.Д. Публічна історія: виклики XXI століття: Наукова монографія. Київ, Тов. АртЕк. 272 с., іл. 22,42 вид. арк. ISBN 978-617-8043-05-6.
12. Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика України: Підручник / За наук. ред. ректора Дипломатичної академії України при МЗС України М. А. Кулініча / Київ. «LAT&K», 2015. 477 с., 8 с. іл.
13. Єврейська цивілізація: Оксфордський підручник з юдаїки / За ред. М. Гудмена: у 2 т. / Пер. з англ. – К.: Дух і літера; Дніпропетровськ: Центр «Ткума», 2012.
14. Катастрофа і опір українського єврейства (1941–1944): Нариси з історії Голокосту і Опору в Україні. – К.: Національна Академія наук України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, 1999.
15. Круглов А.И. Энциклопедия Холокоста: Еврейская энциклопедия Украины / Ред. И.М.Левитас. К., 2000.
16. Магочій, П.-Р., Петровський-Штерн Й. Євреї та українці: тисячоліття співіснування / Павло-Роберт Магочій, Йоханан Петровський-Штерн; переклад з англ. Оксани Форостини; ред. укр. вид. Валерій Падяк. Вид. друге, доповн. Ужгород: Вид-во Валерія Падяка, 2018.
17. Нариси з історії та культури євреїв України. Видання третє. К.: Дух і Літера, 2009.
18. Снайдер Т. Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіним. К.: Грані-Т. 2011.
19. Снайдер Т. Чорна земля. Голокост як історія і застереження. К.: Медуза, 2017.

Додаткова

1. Альтман И.А. Холокост и еврейское Сопротивление на

окупированной территории СССР / И.А. Альтман. – М.: Фонд «Холокост», 2002.

2. Арад И. Катастрофа евреев на оккупированных территориях Советского Союза (1941 – 1945) / И. Арад. – Днепропетровск: Центр «Ткума»; ЧП «Лири ЛТД»; Москва: Центр «Холокост», 2007. – Тт. 1, 2.

3. Арндт Х. Джерела тоталітаризму / Х. Арндт; пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2002.

4. Бабин Яр. Історія і пам'ять. / За ред. В. Гриневича і П.-Р. Магочія. – К.: дух і літера, 2016.

5. Барсегов Ю.Г. Геноцид армян. Ответственность Турции и обязательства мирового сообщества: Документы и комментарий. / Ю.Г. Барсегов: <http://www.genocide.ru/lib/barseghov/responsibility/index.htm>

6. Бартов О. Білі плями та чорні діри: минуле та сьогодення Східної Галичини // Шоа в Україні: історія, свідчення, увічнення / Р. Брендон, В. Лауер., пер. з англ. Н. Комарової. К.: Дух і Літера, 2015. С. 433 – 480.

7. Бауер Є. Голокост у світовому та європейському контексті / Є. Бауер // Проблеми історії Голокосту: науковий журнал. – Дніпропетровськ: Центр «Ткума», ПП Ліри ЛТД, 2007. – Вип. 4.

8. Безансон А. Лихо століття: Про комунізм, нацизм та унікальність голокосту: переклад з французької. К.: Пульсари, 2007.

9. Бенбасса. История евреев Франции. Бенбасса – М.: Мосты культуры, 2004.

10. Брухфельд С., Левин П.А. Передайте об том детям вашим... История Холокоста в Европе 1933 – 1945 / С. Брухфельд, П. А. Левин / Правительство Швеции. Проект «Живая история». – М.: «Текст», 2000.

11. В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи / В.В'ятрович. – Львів: Видавництво «Мс», 2006.

13. В'ятрович В.М. Друга польсько-українська війна. 1942 – 1947 / В.М. В'ятрович. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011.

14. Варфоломеева А. Депортация крымских татар: факты и

воспоминания:

<http://www.epochtimes.com.ua/ru/ukraine/society/deportatsiyakrymskikh>

16. Винокурова Ф.А. Евреи Винниччины в период Второй мировой войны. Малоизвестные документы и новые интерпретации. В 3-х тт. / Ф.А. Винокурова. – Винница: Антекс, 2000.
17. Винокурова Ф.А. Єврейський опір у контексті особистісного вибору: документальні свідчення, інтерпретації, роздуми / Ф.А. Винокурова // Проблеми історії Голокосту. – 2013. – № 6. – С. 26–58.
18. Возрождение памяти: воспоминания свидетелей и жертв Холокоста. – Вып. №№ 1 – 5. – Днепропетровськ: Центр «Ткума», ЧП «Лири», 2008
19. Вронська Т. В., Лисенко О.Є. Тюрми в нацистській карально-репресивній системі на окупованій території України // Український історичний журнал. – 2013. №1. С. 92 – 105.
20. Гарбуз Т. Масове винищення єврейського населення Херсонської та Миколаївської областей у період окупації 1941-1945 років / Тетяна Гарбуз, Христина Задирко // Acta studiosa historica. 2014. Ч. 4. С. 137 – 145.
21. Гельман Б. Причина смерти – расстрел. Холокост в Севастополе / Гельман Б. Севастополь : экспресс-печать, 2004.
22. Гефтер М. Холокост и русский еврейский вопрос. М.: Холокост, 1995.
23. Гильберг Р. Юденраты как сознательные или бессознательные орудия коллаборации // Еврейское руководство под властью нацистов. Иерусалим, 1980. С. 26–39.
24. Гинзбург В.Я., Гинзбург Ф.В. Евреи в годы Великой Отечественной войны // «Запад-Восток». Научно-практический ежегодник. №. 3, 2010, pp. 142 – 149.
25. Гительман Ц. Беспокойный век: Евреи России и Советского Союза с 1881 г. до наших дней. Пер. с англ. А. Б. Каменского; науч. редактор О. В. Будницкий. – М.: Новое литературное обозрение, 2008.
26. Гінріхс, Я. П. Lemberg-Lwów-Львів. Фатальне місто. Київ: Вид-во

Жупанського, 2010.

27. Ги Мун П. Послание по поводу Международного дня памяти жертв Холокоста (29 января 2009 г.) / П. Ги Мун: www.un.org/ru/sg/messages/2009/holocaustremembrance09.shtml

28. Голодомор 1932–1933 років: геноцид українського народу. Збірник документів і матеріалів / І.П. Яшук, А.П. Загорулько, В.М. Щербатюк, Є.С. Дурнов, О.В. Шкуратенко, Д.І. Курас, Ю.В. Сокур, Н.О. Дорошук, В.З. Прус, М.А. Дзюба та ін.; за ред. В.М. Щербатюка, Д.І. Кураса. – Київ : Видавництво «Фенікс», 2025. – 272 с.

29. Гон М. Голокост на Рівненщині (Документи та матеріали) / М. Гон. – Дніпропетровськ: Центр «Ткума»; Запоріжжя: Прем'єр, 2004.

30. Гон М.М. Із кривдою на самоті. Українсько-єврейські взаємини на західноукраїнських землях у складі Польщі (1935–1939) / М.М. Гон. – Рівне: Волинські обереги, 2005.

31. Гончаренко О. Взаємодія підрозділів польової жандармерії та місцевої поліції у знищенні євреїв України // Десяті Запорізькі єврейські читання. Запоріжжя, 2006. С.90–96.

32. Гончаренко О. М. Нацистський геноцид євреїв Білої Церкви: Факти танаукові інтерпретації // Юр'ївський літопис. 2006. № 5. С. 32–44.
Гончаренко О. М. До питання про участь місцевого населення у порятунку євреїв на території райхскомісаріату Україна (1941–1944 рр.) // Український історичний журнал. 2010. № 1. С. 128–141.

33. Гофман И. Нюрнберг предостерегает. / И. Гофман – К.: Век, 2005

34. Гриневич В. Євреї Західної України напередодні Голокосту / В. Гриневич // Неприборкане різноголосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939 – червень 1941 рр. – К. – Дніпропетровськ: Видавництво «Ліра», 2012. – С. 290 – 301.

35. Грицак Я. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності: статті та есеї / Я. Грицак. – 3-тє вид., доп. – К.: Грані-Т, 2011.

36. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: Стара історія на новий

- лад. Історичні есеї / Я. Грицак. – К.: Критика, 2011.
37. Гроссман В. Треблінський ад. Магадан: Советская Колыма, 1946.
38. Гунчак Т. Симон Петлюра та євреї / Т. Гунчак. – К.: Либідь, 1993.
41. Гутман И., Шацкер Х. Катастрофа и ее значение / И. Гутман, Х.Шацкер. – Иерусалим: Библиотека Алия, 1990.
42. Дебуа П. Хранитель спогадів. Кривавими слідами Голокосту / П. Дебуа. – К.: Дух і літера, Центр «Ткума», 2011.
43. Диктатори ХХ-ХХІ століть: тоталітарні режими та їх наслідки для суспільства. Наукове видання.- К.: Право, 2023. – 488 с.
44. Дискримінація, расизм, ксенофобія, антисемітизм: історія, сьогодення і шляхи подолання: Навч. посібник. – К. – Дніпропетровськ: НПУ ім. М. Драгоманова, Центр «Ткума», 2011.
45. Дубнов С.М., Динур Б.-Ц. Две концепции еврейского национального возрождения. / С.М. Дубнов, Б.-Ц.Динур – Иерусалим: Библиотека- Алия, 1981.
46. Єврейський опір в Україні в період Голокосту: Збірник наукових статей / За ред. М.І. Тягло. – Дніпропетровськ, 2004.
47. Жизнь и смерть в поху Холокоста: Свидетельства и документы / Ред.- сост. Б. Забарко. – Кн. 1 – 3.. – К.: Дух і Літера, 2007 – 2008.
48. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920-ті – 1930-ті роки). Нариси інтелектуальної історії / О. Зайцев. – К.: Критика, 2013
- 49.Кабанчик И.Б Зарубки на пам'яті / И.Б. Кабанчик. – Днепропетровск: Лира, 2013.
50. Кабанчик И.Б. Евреи в Украине. Учебно-методические материалы (приложение к курсам «История Украины» и «Всемирная история») / И.Б. Кабанчик. – Львов, 2004.
51. Ковба Ж. Людність у безодні пекла / Ж. Ковба. – К.: Центр «Ткума», Дух і літера, 2009.
52. Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду і покарання

за нього: <http://adm.km.ua/index1.php?link=231> Круглов А.И. Трагедия Бабьего Яра в немецких документах / А.И. Круглов. – Днепропетровск: Центр «Ткума»; ЧП «Ли́ра», 2011.

53. Костелянец С.В. Социально-политические и гуманитарные аспекты конфликта в суданском регионе Дарфур / С.В. Костелянец:

www.inafran.ru/sites/default/files/page_file/autoreferat_kosteljanec.pdf

54. Круглов А.И. Без жалости и сомнения. Документы о преступлениях оперативных групп и команд полиции безопасности и СД на временно оккупированной территории СССР в 1941–1944 гг / А.И.Круглов. – Днепропетровск: Центр «Ткума»; «Ли́ра», 2008 – 2010. – Ч.1–4.

55. Круглов А.И. Хроника Холокоста в Украине / А.И. Круглов. – Днепропетровск – Запорожье, 2004.

56. Куронь Я. Поляки та українці: важкий діалог / Я. Куронь. – К.: Дух і Літера. – 2012.

57. Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні / Пер. з англ. С. Коломійця, Є. Ровного. К., 2010.

58. Лауер В. «Опережающее подчинение» и осуществление нацистами Холокоста в Украине: взаимодействие центральных и местных властей в генеральном округе Житомир (1941-1944) // Проблеми історії Голокосту. 2007. № 4. – С. 31 – 60.

59. Левит И. . Шоа – Холокост – Катастрофа: Еврейский вопрос в политике диктатуры И. Антонеску. В 2-х томах. Тирасполь: ООО Литера, 2015 – 2017.

60. Левитас И. Праведники Бабьего Яра : сборник научных трудов. К. : Еврей. совет Украины: Память Бабьего Яра, 2001.

61. Левитас Ф., Шимановский М. Бабий Яр: страницы трагедии. К,

62. Левітас Ф. Євреї України в роки Другої світової війни. К, 1997.

66. Лесков Н. Еврей в России: Несколько замечаний по еврейскому вопросу / Н. Лесков. – М.: Книга, 1990.

67. Ляховицкий Ю.М. Попранная мезуза («Книга Дробицкого Яра»): Свидетельства, факты, документы о нацистском геноциде еврейского населения Харькова в период оккупации. 1941 – 1942 / Ю.М. Ляховицкий. – Харьков: Основа, 1991. – Вып. 1.
68. Мирський Р. Голокост в Україні у регіональному і загальнолюдському вимірі. Львів, 2005.
69. Михман Д. Историография Катастрофы: Еврейский взгляд: концептуализация, терминология, подходы и фундаментальные вопросы / Пер с англ. Днепропетровск, 2005.
70. Мотика Г. Від Волинської різанини до операції «Вісла». Польсько- український конфлікт 1943 – 1947 рр. / Г. Мотика. – К.: Дух і Літера, 2013.
71. Нахманович В.Р. Бабин Яр. Історія. Сучасність. Майбутнє? (Роздуми до 70-річчя київської масакри 29-30 вересня 1941 р.) / В.Р. Нахманович // Український історичний журнал. – 2011. – № 6. – С. 105–121.
72. Нахманович В.Р. Буковинський курінь і масові розстріли євреїв Києва восени 1941 р. / В.Р. Нахманович // Український історичний журнал. – 2007. – № 3. – С. 76–97.
73. Нюрбергский процесс: Сборник материалов. В 2-х томах. Изд. 1-е. М.: Юрид. лит., 1951 – 1952. Т. 1. 1951. 831 с. Т. 2. 1952. 607 с.
74. Нюрнбергский процесс: Сб. материалов. В 8-ми т. М.: Юрид. лит, 1987. Т. 1. 688 с. Т. 2. 672 с.
75. Орлянский С.Ф. Из истории евреев Украины: Сборник статей / С.Ф. Орлянский. – Днепропетровск: Центр «Ткума»; ЧП «Лири», 2011. – Вып. 6.
76. Патриляк І.К. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939 – 1960 рр.) / І.К. Патриляк / Центр досліджень визвольного руху. – Львів: Часопис, 2012.
77. Подольский А. Проблема коллаборации на Украине в период Холокоста: некоторые аспекты исследования и историографии // Друга

світова війна і доля народів України: Матеріали 2-ї Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 30–31 жовтня 2006 р. К.: Зовнішторгвидав, 2007. – С. 381 – 392.

78. Портнов А. Концепції геноциду та етнічних чисток: західні наукові дискусії і місце в них українських сюжетів / А. Портнов. // Україна Модерна. – 2008. – №13.

79. Праведники народів мира / Яд Вашем. : <http://www1.yadvashem.org/yv/ru/righteous/intro.asp>

80. Програма по изучению геноцида в Камбодже: Yale University : <http://yale.edu/cgp/russian/>

81. Рева І. По той бік себе: соціально-психологічні та культурні наслідки Голодомору і сталінських репресій: Науково-популярне видання / І. Рева. – Дніпропетровськ: Видавництво «Свідлер А.Л.», 2013. Редліх Ш. Разом і нарізно в Бережанах: Поляки, євреї та українці, 1919–1945 / Ш. Редліх; видання друге; перекл. з англ. – К.: Дух і Літера, 2007.

82. Світова історія геноциду. Лекція Нормана Наймарка // Історична правда, 2025 р. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/560d25602670e/>

83. Сербін Р. Концепція злочину-геноциду Рафаеля Лемкіна та його аналіз українського геноциду / Р. Сербін // Raphael Lemkin: Soviet Genocide in Ukraine. Article in 28 Language. Editor Roman Serbin, compliter Olesis Stsiuk. – Kyiv: Maisternia Knyhy, 2009.

84. Слободинський Д. Порятунок євреїв українцями у роки Другої світової війни. 07.00.01 – історія України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ, 2015.

85. Слободянюк М. Єврейський рух опору в Україні: від контексту до концепту // Український історичний журнал. 2020. Число 3.

86. Солонарь В. А. Очищение нации. Насильственные перемещения населения и этнические чистки в Румынии в период диктатуры Иона Антонеску (1940–1944) / Авторизованный пер. с румын. А. Тулбуре под ред Л. Мосионжника. СПб.: Нестор-История, 2020.

87. Сребреница. История и загадки трагедии // Эхо планеты. – № 31 (902). – 29 июля – 4 августа 2005.
88. Страсті за Бандерою: статті та есеї / упоряд.: Т.С. Амар, І. Балинський, Я. Грицак. – 2-ге вид., б. зм. – К.: Грані-Т, 2011.
89. Тернон І. Размышления о геноциде / И. Тернон : <http://www.hrighs.ru/text/b8/Chapter5.htm>. – Название с крана.
90. Феллер М.Д. Пошуки, роздуми і спогади єврея, який пам'ятає своїх дідів, про єврейсько-українські взаємини, особливо ж про мови і ставлення до них / М.Д. Феллер. – Дрогобич: Відродження, 1994.
91. Холокост в Беларусі. 1941 – 1944. Документи и материалы. Минск, 2002.
92. Холокост в Крыму. Документальные свидетельства о геноциде евреев Крыма в период нацистской оккупации Украины (1941-1944). Материалы ко Второму научно-методическому семинару «Голокост – минуле і сучасне». Симферополь: БЕЦ «Хесед Шимон», 2002.
93. Холокост на території ССРСР: Енциклопедія / Гл. ред. І. А. Альтман. М.: Российская политическая нциклопедия (РОССП Н): Научно-просветительный Центр «Холокост», 2009.
94. Хруслінська І., Тима П. Діалоги порозуміння. Українсько-єврейські взаємини. / І.Хруслінська, П. Тима – К.: Дух і літера, Центр «Ткума». – 2011.
95. Шоа в Україні: історія, свідчення, увічнення. Київ: Дух і Літера, 2015.
96. Штальцер А. Єврейський Відень. / А. Штальцер – К.: Інститут Юдаїки, 2002.
97. Щоденник Львівського гетто: спогади рабина Давида Кахане / упоряд. Ж. Ковба. – 2-е вид. – К.: Дух і літера, 2009.
98. Щупак І. Ксенофобия и толерантность. Уроки Холокоста и гуманизм. – лектронное мультимедийное пособие / І.Я. Щупак. – Дніпропетровськ – К., Центр «Ткума» 2008.
99. Югославия в XX веке: очерки политической истории / К.В.

Никифоров (отв. ред.), А.И. Филимонова, А.Л. Шемякин и др. – М.: Индрик, 2011.

100. Через війну в Україні загинули понад 8 тисяч цивільних — ООН. Суспільне: новини: сайт. 14 березня 2023. URL: <https://suspilne.media/413058-cerez-vijnu-v-ukraini-zaginuli-ponad-8-tisac-civilnih-oon/>

101. Antonovych, M. (2019). Спеціальний намір (*dolus specialis*) у Вірменському геноциді, Голодоморі та Голокості: порівняльний аналіз. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки, 3, С. 19–25.

102. Ukraine doesn't have any time to waste': U.S. races to prepare Kyiv for spring offensive. Politico: site. 15.03.2023. URL: <https://www.politico.com/news/2023/03/15/dod-ukraine-war-supplies-00087291>

103. В росію могли депортувати до 700 тисяч українських дітей – експерт. Укрінформ: сайт. 16.01.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3653634-v-rosiu-mogli-deportuvati-do-700-tisac-ukrainskih-ditej-ekspert.html>